

УДК 378.147.88:351.746.1

В. І. МІРОШНІЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, доцент, начальник кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

В. Г. СОБКО,

заступник начальника факультету іноземних мов та гуманітарних дисциплін по роботі з персоналом Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ДІЛОВИХ ІГОР ЯК МЕТОДУ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Статтю присвячено обґрунтуванню удосконалення методичного забезпечення проведення ділових ігор як методу активізації навчально-пізнавальної діяльності та умови розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці.

Ключові слова: *методичне забезпечення, активні методи навчання, ділова гра, професійна компетентність, офіцери-прикордонники.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання, справедливо вбачає в них можливості як ефективної взаємодії тих, хто навчає, і тих, хто навчається, так продуктивної форми їх спілкування з наявними елементами змагання, безпосередності та природного інтересу [3, с. 121]. Ігровий характер навчально-пізнавальної діяльності дає змогу ознайомитися зі специфікою та особливостями

певної професійної діяльності, сприяє відчуттю своєї ролі в ній. До ігрових методів належать розігрування ролей і ділова гра.

Під час ділової гри особлива увага приділяється формуванню навичок і вмінь ухвалення рішень за умови взаємодії, суперництва і конкуренції між активно діючими особами [7, с. 357]. Учасники ділових ігор мають можливість виконувати ролі учасників певних ситуацій протиборчих чи взаємодіючих сторін. Відтак цей метод активізації навчально-пізнавальної діяльності може розглядатися як одна з умов розвитку професійної компетентності фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Удосконаленню методики проведення занять з прикордонниками різноманітних спеціальностей в умовах службової діяльності присвячені праці Т. Бунеєва, І. Грязнова, О. Діденка, Д. Карпілянського, А. Катковського, А. Кучеренка, І. Новака, В. Райка, В. Царенка та ін. Методика проведення ділових ігор була в центрі уваги таких учених, як О. Дубасенюк, В. Лозова, І. Почекалін, Л. Романишина, О. Усачек, О. Торічний, Г. Яворська. Наукові положення, висновки та рекомендації, що містяться у зазначених вище та інших наукових дослідженнях, були враховані нами. Водночас, як свідчить практика, для кожної категорії прикордонників існують характерні особливості як загалом використання методів навчання, так і розвитку їх професійної компетентності, зокрема в процесі їх фахової підготовки.

Метою статті є висвітлення методичного забезпечення проведення ділових ігор як умови розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку І. С. Подласого, “метод навчання – це впорядкована діяльність педагога і тих, хто навчається, яка спрямована на досягнення заданої мети навчання. Під методами навчання (дидактичними) часто розуміють сукупність шляхів, способів досягнення цілей, вирішення завдань освіти. У педагогічній літературі поняття методу іноді відносять тільки до діяльності педагога або до діяльності учнів. У першому випадку доречно говорити про методи викладання, в другому – про методи учіння. Якщо ж мова йде про спільну роботу вчителя і тих, хто навчається, то тут, поза сумнівом, виявляються методи навчання” [4, с. 201].

Слушною в контексті нашого дослідження є думка І. М. Почекаліна про те, що у найзагальнішому вигляді категорія “метод” це – шлях до чогось або спосіб людської діяльності в будь-якій її формі. Метод у тій або іншій формі

зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою розпоряджень, принципів, вимог, які повинні орієнтувати у вирішенні конкретного завдання, досягненні певного результату в тій або іншій сфері діяльності. Головне призначення будь-якого методу – на основі відповідних вимог забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, приріст знань у відповідній категорії осіб [5].

Розроблення методики навчання визначається сукупністю і взаємозв'язком методів з кожним зі структурних компонентів навчально-виховного процесу. Щодо проблеми вибору методів навчання, то, на наш погляд, цей вибір обумовлюється структурними компонентами професійної компетентності офіцера-прикордонника. Відтак вирішення проблеми вдосконалення методичного забезпечення проведення ділових ігор полягає в побудові цілісної методики розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці. Запропонована нами методика розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці з використанням ділових ігор включає: конкретну мету, принципи, етапи, методи, форми, прийоми і засоби, що дозволяють досягти цієї мети.

Метою методичного забезпечення проведення ділових ігор є впорядкування дій усіх їх учасників для розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників. Досягнення цієї мети передбачає використання таких принципів:

- орієнтації на людину (принцип людських пріоритетів);
- залежності змісту ділової гри від реальних потреб, змісту та програми фахової підготовки офіцерів-прикордонників;
- принципу гнучкості методичного забезпечення, що передбачає можливість імпровізації для всіх учасників ігропроцесу.

Методичне забезпечення проведення ділових ігор здійснюється з урахуванням етапів проведення ділових ігор. На кожному з них використовуються конкретні методи, форми, прийоми і засоби як структурні елементи методичного забезпечення навчального процесу.

Так, підготовка ділової гри включає:

- уточнення і визначення керівником ділової гри вихідних даних, віддання вказівок начальникові штабу керівництва; планування ділової гри; підготовку органів управління, що навчаються, підрозділів, що залучаються до ділової гри, озброєння, техніки та матеріально-технічних засобів; підготовку місць проведення та рекогносцировку районів проведення гри, підготовку керівництва і посередників; організацію телекомунікаційної мережі

керівництва та посередників. Підготовка ділової гри закінчується не пізніше ніж за місяць до її початку.

Першочерговим заходом підготовки ділової гри є уточнення і визначення керівником вихідних даних, які є основою діяльності керівництва щодо її планування. Саме ж планування ділової гри полягає в розробленні моделі обстановки, на фоні якої проводиться гра; моделюванні дій сторін; у визначенні послідовності відпрацювання навчальних питань, завдань та обсягу роботи органу управління, завдань керівництва та посередників; у проведенні розрахунку часу, фінансових та матеріально-технічних витрат тощо.

Документом, на підставі якого готуються всі документи з ділової гри, є замисел ділової гри, який розробляється на карті (схемі, електронній карті) з пояснювальною запискою або в текстовому варіанті з додатками. Основними вимогами до замислу є:

- доцільний розподіл астрономічного часу;
- реальність співвідношення астрономічного та оперативного часу;
- відповідність замислу та характеру дій “порушників кордону” темі, меті та навчальним питанням ділової гри;

- доцільний обсяг обстановки, що доводиться до учасників гри. Цей обсяг повинен бути достатнім для прийняття рішення, але не достатньо повним, щоб спонукати учасників гри добувати додаткові дані;

- повчальність обстановки, що моделюється. У цілому обстановка повинна забезпечити розкриття змісту теми та досягнення мети ділової гри;

- послідовність нарощування обстановки та час, відведений на відпрацювання певних епізодів, повинні відповідати доцільному методу роботи органу управління та можливостям підрозділів вчасно здійснювати маневр, організувати службу у визначених районах тощо;

- надання можливості керівництву здійснювати контроль та оцінювати дії органів управління та підрозділів охорони державного кордону.

Зміст замислу залежить від різних чинників, у тому числі від умов, у яких учасники гри приймають рішення. Ці умови поділяються на чотири групи:

- визначеності, коли умови обстановки відомі, але проблема розроблення та вибору рішення все ж існує;

- ризик, коли існує декілька варіантів розвитку обстановки і є достатньо інформації для визначення імовірності розвитку обстановки за певним варіантом;

невизначеності, коли обстановка може розвиватися за сценарієм, який важко передбачити, або за певною кількістю варіантів з невідомою ймовірністю їх реалізації;

нестандартності, коли рішення приймається вперше або принципово в новій обстановці. У цьому разі на діловій грі можуть формуватися підходи і методики прийняття рішень та роботи органів управління.

Завдання органам охорони державного кордону і рішення їх начальників визначаються з урахуванням створеної обстановки, замислу і ймовірного характеру дій “порушників кордону”. У них відображаються лише елементи, які впливають на дії учасників гри. Ураховуючи, що на діловій грі може відпрацьовуватися кілька форм оперативно-службових дій, у замислі на кожний етап визначаються нові райони розіграшу дій, нові завдання, які вирішуються органами Державної прикордонної служби України, нові рішення начальників вищих рівнів управління та передбачувані рішення органів управління, які навчаються.

Тривалість етапів гри остаточно визначається після розрахунку часу на відпрацювання кожного навчального питання. Дії учасників гри відпрацьовуються за часом, що наближений до реальної обстановки. У деяких випадках для глибшого засвоєння питань, що вивчаються, час їх відпрацювання може бути збільшений. Якщо в ході гри керівник передбачає заслухати її учасників з більш важливих питань, тривалість етапу також збільшується. У разі визначення тривалості етапів і навчальних питань за астрономічним часом визначають також їх тривалість і за оперативним часом. Оперативний час – це умовний час (дата, години, хвилини), який використовується в ході ділової гри (на управлінських тренінгах, групових вправах тощо). Він визначається з урахуванням часу, який би був потрібний у реальних умовах для розвитку обстановки і виконання органом (підрозділом) Державної прикордонної служби оперативно-службових завдань.

Розбіжність за часом дій у ході ділової гри та в умовах реальної обстановки пояснюється тим, що на діловій грі протягом короткого часу відпрацьовуються такі дії, які в реальних умовах можуть бути значно тривалішими. При цьому в ході ділової гри відпрацьовуються не всі дії, а тільки найважливіші.

Для забезпечення виконання вищевикладених вимог до розроблення замислу пропонується паралельно відпрацьовувати допоміжну таблицю з такими графами:

астрономічний час та оперативний час;

замисел і характер дій “порушника кордону” (сторони, що протидіє), порядок позначення його дій;

замисел і характер дій своїх сил, порядок практичних дій підрозділів, що залучаються;

дані обстановки, які доводяться до учасників гри, та дії керівництва; дії учасників гри.

Дані таблиці використовуються при оформленні навчально-методичних документів ділової гри. Дані, які не можна показати графічно, викладаються текстуально у пояснювальній записці, яка додається до замислу ділової гри. Пояснювальна записка складається з розділів:

вихідні дані (тема; мета; час та місце проведення ділової гри; склад органів управління, які залучаються, а також органів управління від взаємодійних структур; склад сторін; витрачання моторесурсів, матеріальних засобів тощо);

вихідна обстановка та замисел дій сторін;

порядок проведення ділової гри (назва етапу, навчальні питання і термін їх проведення, обстановка на початку етапу, характер дій сторін, порядок відпрацювання навчальних питань, порядок повернення до місць постійної дислокації);

організація керівництва і посередників;

основні показники;

порядок проведення підбиття підсумків.

Пояснювальна записка підписується начальником штабу керівництва ділової гри. У ході планування розробляються відповідні документи, які за їх призначенням і змістом поділяються на організаційні, навчально-методичні, оперативні, документи із забезпечення, довідкові.

Узагальнення результатів аналізу літератури з проблеми дослідження дозволяє нам зробити висновок, що професійна компетентність офіцерів-прикордонників складається із когнітивно-особистісної, функціонально-особистісної, поведінково-діяльнісної компетентностей. У свою чергу, когнітивно-особистісна компетентність включає такі компетенції: повноту засвоєння знань; використання засвоєних знань при вирішенні навчальних завдань; навчальну успішність. Функціонально-особистісна – професійну мотивацію; оволодіння уміннями професійної діяльності; сформованість комунікативних умінь. Поведінково-діяльнісна – поведінку особистості в умовах, що постійно змінюються; ставлення до оточення під час ділової гри; самооцінку своєї поведінки та прийнятих рішень. Тому удосконалення

методичного забезпечення проведення ділових ігор передбачає обов'язкове спрямування його на розвиток усіх складових професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці.

При проведенні заходів, спрямованих на розвиток когнітивно-особистісної компетентності, як пріоритетні нами використовувалися такі положення:

актуальність професійної інформації – зміст професійних знань повинен відповідати сучасним вимогам до офіцера-прикордонника;

органічний взаємозв'язок і збалансованість теоретичних і практичних знань.

Результати аналізу науково-педагогічної літератури дозволяють зробити висновок про те, що важливим у формуванні когнітивно-особистісної компетентності є здатність оперувати професійними поняттями. При виборі найбільш ефективних методів формування професійних понять ми ґрунтувалися на працях А. Галімова [1], Д. Іщенка [2], О. Ставицького [6]. Відтак як основні методи формування професійних понять використовувалися такі:

формулювання визначення за ключовими ознаками професійного поняття; порівняльний аналіз;

створення асоціативно-графічного малюнка поняття;

контекстне використання поняття в сюжетно-ілюстративному матеріалі (тематична міні-розповідь, презентація та ін.);

складання тематичних структурно-логічних схем тощо.

Після з'ясування професійного поняття доцільним є опрацювання його контекстного використання. Як один із активних методів навчання ділова гра забезпечує ефективне формування у офіцерів професійних понять, оволодіння ними індивідуальним і груповим досвідом, а також корекцію поведінки і дій у спеціально заданих умовах. Тематичні завдання ділової гри містять професійну ситуацію і вимагають вирішення на підставі конкретної обстановки. При цьому в офіцерів розширюється професійний кругозір, удосконалюються навички роботи із керівними документами, навички ухвалення рішення в конкретному випадку. Під час експериментального навчання використовувалися як індивідуальні, так і групові форми навчання, завжди застосовувався стимулюючий аспект змагання.

Так само професійні навчальні ситуації як особливий методичний прийом у межах проведення ділових ігор сприяють розвитку функціональ-

но-особистісної та поведінково-діяльної компетентності офіцерів-прикордонників. Даний метод дозволяє розвивати уміння практичного застосування набутих знань.

Особливо цінним досвідом у контексті проблематики нашого дослідження є отримуваний у ході ділових ігор та підготовки до їх проведення “зворотний зв’язок”. Офіцер – учасник ділової гри не лише сам оцінює професійну ситуацію, він бачить оцінку оточення щодо даної ситуації і його самого в обставинах, що склалися. Це дозволяє з більшою об’єктивністю осмислити власну професійну діяльність, що є важливим для формування професійної компетентності.

Проведене дослідження переконує, що ділові ігри як активний метод навчання чинить комплексну дію на складові професійної компетентності. Вони дозволяють впливати на особистісний розвиток офіцера, змінювати його професійні настанови, підвищувати мотивацію до фахової підготовки загалом.

Згідно з логікою педагогічного дослідження, коли теоретичний етап переходить у практичний, відбувається доведення теоретичних висновків до рівня їх практичного використання, точніше – максимальне наближення педагогічного процесу до конкретних умов службової діяльності. Розроблена теоретично модель доводиться до рівня її використання для перетворення педагогічної дійсності, вона стає механізмом перетворення навчально-виховного процесу і середовища. У нашому дослідженні результатом такої діяльності є методичне забезпечення проведення ділових ігор як педагогічна умова розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці.

Висновок. Удосконалення методичного забезпечення проведення ділових ігор призначено для впорядкування дій усіх їх учасників з орієнтацією на кінцевий результат – розвинуту професійну компетентність офіцерів-прикордонників. Дослідження підтвердило, що методичне забезпечення проведення ділових ігор як методу активізації навчально-пізнавальної діяльності і як одна з умов розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників являє собою комплекс заходів, спрямованих на вирішення єдиної проблеми, що вимагає об’єднання зусиль виконавців.

Перспективою подальших розвідок є детальне вивчення кожного із заходів методичного забезпечення проведення ділових ігор, удосконалення методів та прийомів їх проведення у фаховій підготовці офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія / А. В. Галімов. – Хмельницький : НАДПСУ, 2004. – 376 с.
2. Іщенко Д. В. Теорія і практика виховання слухачів вищих військових навчальних закладів у процесі навчання : дис. ... д-ра пед. наук / Д. В. Іщенко. – Хмельницький, 1999. – 426 с.
3. Непіт Л. Ігровий метод у навчанні математики / Л. Непіт, О. Тупкало // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 516. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький університет, 2010. – С. 119–125.
4. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 368 с.
5. Почечалін І. М. Формування професійної культури у офіцерського складу в умовах службової діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Ігор Миколайович Почечалін. – Хмельницький, 2010. – 190 с.
6. Ставицький О. М. Технологічні аспекти професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу / О. Ставицький // Збірник наукових праць. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. – № 60. – Частина II. – С. 97–102.
7. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2013.

Мирошниченко В. И., Собко В. Г. Совершенствование методического обеспечения проведения деловых игр как метода активизации обучения и условия развития профессиональной компетентности офицеров-пограничников

Стаття посвящена обоснованию совершенствования методического обеспечения проведения деловых игр как метода активизации учебно-познавательной деятельности и условия развития профессиональной компетентности офицеров-пограничников в профессиональной подготовке.

Ключевые слова: *методическое обеспечение, активные методы обучения, деловая игра, профессиональная компетентность, офицеры-пограничники.*

Miroshnichenko V. I., Sobko V. H. Improvement of courseware for conducting of role plays as a method for enhancing of activization of training

and conditions of development of professional competence of officers-borderguards

This article is dedicated to improvement of courseware for conducting of professional games as a method for enhancing of activization of training and conditions of development of professional competence of officers-borderguards in the process of professional training.

Keywords: *courseware, active teaching methods, role play, professional competence, officers-borderguards.*